

VI. Recenzijos.

J. Dagys **Kaip kun. A. Pabrėža augalų vardyną kūrė** — Gamtą 1937 N 4 p. 231—235.

Autorius išaiškino, kad kun. A. Pabrėža, kurdamas pirmą lietuvišką botanikos terminologiją, patriotiniais lietuvio sumetimais visai eilei augalų, net kartais ir turinčių savo liaudies pavadinimus, davė vardus iš lietuvių mitologijos, gaves tam reikalui, tarp kitų, lietuvišku dievaičiu sarašą iš prof. Volfgango dukters Aleksandros Volfgangaitės. Tarp kitų, tokie mitologiniai augalų vardai yra: Atlaiba kanapinė (*Eupatorium cannabinum*), Patrimpas visurtinysis (*Hippuris vulgaris*), Austėja kalninė (*Jasione montana*), Bentis (*Panicum*) — sora, Dievaitis (*Thymus*) — čiobrellis, Dvarganykas (*Aconitum*), Eraičinas (*Festuca*), Gabė (*Riccia*), Gardojytis nendrinasis (*Phalaris arundinacea*), Gardunytis kvapingasis (*Anthoxanthum odoratum*), Gangelis purvinis (*Isnardia palustris*), Guboja (*Cypripedium*), Ilgė aptiekinė (*Valeriana officinalis*) — imbilijonas, Kerptyė (*Jungermannia*), Silnyciūs (*Bryum*), Laukpatimas (*Statice*), Lielius (*Fusarium*), Lygičiūs (*Arnica montana*), Namėja Anižė (*Sison Anisum*), Palemonas mėlynasis (*Polemonium coeruleum*), Perkūnėtė (*Sedum*), Pilvytė Puplaiškė (*Menyanthes trifoliata*), Poklius (*Sisymbrium*), Puščaitis (*Circaeae*), Raganė (*Clematis*), Babyliős visurtinysis (*Syringa vulgaris*) — alyvos, Ratainyciā (*Schoenus*), Salaus (*Peucedanum*), Sotvaras Purškio (*Myrico Gale*), Strutis dešimtvyrė (*Phytolacca decandra*), Šveisbratas lungveidis (*Limnanthemum nymphaeoides*), Švatikas (*Ranunculus*) — védrynas, Tvertikas (*Erysimum*), Valgynė Badrama (*Cynara Scolymus*) — artišokas, Vaysgantos ar Vaisgantojas (*Vincefoxicum officinale*). J. Dagys čia palygino Pabrėžos augalų pavadinimus su L. Ivinskio Kalendoriuje 1864 m. paskelbtu lietuvišku dievaičių sarašu. Vac. B-ka

J. Dagys **Kun. Juozapas Fedoravičius — Ilukštos ir Zarasu krašto floristas (1776—1860)** — Gamtą 1938 N 3 p. 176—183.

Kauno kunigų seminarijos bibliotekoje yra lenkiškas rankraštis „Katalog roślin dziko rosnących i niektórych przyswojonych okolo Illukszy przez X. Jozefa Fiedorowicza od roku 1818 aż do dat postreżonych i zade-terminowanych, według układu Linneusza, roku 1851 napisany“. Čia surašyti 942 augalų rūšys, autorius rastos 3—5 mylių plotė apie Ilukštą, taigi ir dabartinių Rokiškio bei Zarasu apskričių dalyje (autorius minimu vietovardžių tarpe aptinkame Zarasus ir ypač Stelmužę). Kiekvienam augalui duotas ir lietuviškas pavadinimas, kurs rankraštyje pabraukiamas. Idomu, kad Pabrėžos botanikos terminologija neturėjusi Fedoravičui įtakos, nors jis pasipažinė su Pabrėža ir skolinėsis iš jo herbarijų medžiagos. Pabrėžos terminologija esanti lietuviškesnė ir savarankiškesnė, o Fedoravičiaus daugiau verstinė, su didesne lenku kalbos įtaka.

Kun. J. Fedoravičius gimė 1776 m., tur būt, Žemaičiuose, nes mokėsi Kražiu mokykloje, kurį baigė 1807 m. Dvasinius mokslus éjo Vilniuje 1808—1811. Paskiau 15 m. mokytojavo Ilukštose viduriniojo mokykloje. 1828—1849 metų vikaravo ten pat Ilukštijoje. Mirė 1860 m.

Savo botanikos veikalą pradėjo 1818 m.; 1830 m. jis jau buvo paruoštas. Straipsnio autorius spėja, kad Fedoravičiaus botanizavimas rišosi

su jo mokytojo pareigomis. Tai labai galimas dalykas, nes Vilniaus universitetas buvo išsiuntinėjės mokykloms valdžios parengtas instrukcijas rinkti žinių apie kraštą iš visų mokslo sričių (išsp. Dziennik Wileński 1816 — 1817). Tiems dalykams prižiūrėti universiteto skirtoji komisija 1818 II 15 raporte (rankraštis Krokuvos un-to bibliotekoje N 976) nurodo, kad šalia eilės kitų darbų gavo iš llukštos mokyklos vietas augmenijos aprašymą; deja, pasižymėdamas tą žinutę, dėl neapsižiūréjimo praleidau to mokytojo pavardę. Ar ne kun. Fedoravičiaus nuopelnas bus buvęs ir botanikos darželis prie llukštos mokyklos, kur 1828 m. augo 886 augalų rūšys (plg., Inž. K. Šakenis Lietuvos mokyklos prieš šimtą metų — Šv. Darbas 1926 N 11 p. 1252).

V. Mc.

M. Biržiška. Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos II 1938 p. 432+87+14.

Tai antrasis prof. M. Biržiškos raštų rinkinys iš ivairių leidinių, kurių ne visi dabar lengvai begaunami. Perspausdinamieji straipsniai kai kur aprūpinami naujais prierais. Taip, pvz., prie studijėlės apie Kleminę, pridėta daug lietuvišku Clemento eiléraščiu, kuriu nebuvu anksstybesniame leidime (Lietuviai Tautoj 1910 ir atskirai). Straipsnyje M. až. Lietuvos visuomenė Duonelaičio metu pridėti išnašose šaltinių nurodymai, kurie pirmiau (Bare 1915) buvo rusu cenzūros išbraukti.

Rinkinyje gausu medžiagos ir mūsų tautinio atgimimo istorijai. Labai įdomus tuo atžvilgiu, pvz., yra straipsnis apie Jokuba Daukšą (iš Tautos ir Žodžio IV kn.), nes parodo, kad dar toli prieš „Aušrą“ buvo lietuvių, kurie kaip ir Daukantas jau mokėjo aiškiai atskirti lietuvi nuo lenko. Daukša dar 1858 m. rašė savo draugui:

... Gdy wyzwolenia hasło się wydzwoni,

Nie w imię Moskwy, albo Polski imię.

Lecz w imię Litwy — bądź w walczących rzędzie!

Prirodis jis yra nemaža ir lietuviškų eiléraščių: originalių ir verstinių iš Ad. Mickevičiaus ir kt. Jo tėvas Kristupas Daukša, Biržų reformatų bažnyčios vargonininkas ir mokytojas, raše lietuvių kalbos žodyną. Prisiminė dar J. Skeberdi, kurio lietuviški Papilyje 1841-48 m. rašyti eiléraščiai išspausdinti Mūsų Senovėje II N 1—2, ir Jasinskius, kuriu keli lietuviški rankraščiai yra VDU bibliotekoje, galėtume kalbėti apie tam tikrą lietuvišką sąjūdį Biržų reformatų tarpe.

Straipsnyje Iš stud. gyvenimo Maskvoje XIX a. 60-tais metais (Aušrinė 1910 N 2) pateikiama Jono Koncevičės (taip jis pasiraše) atsiminimai apie studentavimo laikus. Buves tada Maskvoje apie 20 liet. stud. būrelis (Povilas Puzina, Enrikas Bukauskis, Pranas Lipstavičė, Leonas Daraškevičė, Juozas Savickas, Antanas Medekša ir kt.). Ypač keli minskiečiai, kurių pavardžiu Koncevičė, deja, neprisiminė, nors patys ir nemokėdami lietuviškai, bet karštai raginę, kad „reikia viso gudiškumo - lenkiškumo ir maskoliškumo atmesti ir nusitverti lietuviškumą“ o tai visus mokslu raštus apskelbtį lietuviškai, mūsų poetas o ipačiai Mickevičio išversti ir išspausdinti lietuviškai“. J. Koncevičė leidė rankraštinių laikraštuką, pažymėta patarle „Kol Saula užtekes, rasa akis išės“. M. Biržiškos cituojamas T. Korzon atsiminimuose iš 1855—59 m. rašo, kad Maskvos stud. žemaičių būrelis svajojo apie steigimą „cesarstwa Telszewskiego“ ir atsižymėjęs „ćwiczeniami w mowie ludu żmudzko-litewskiego“. Su tuo lietuviškos minties budimu studentijoje galima sieti

ir 1849 m. Maskvos stud. žemaičių būrelį, apie kurį patiriame iš nežinomo asmens laiško Grajevskui, išspausdinto Mūsų Senovėje II N 2 p. 310—313.

Tuos straipsnus itin vertingus doro ta aplinkybė, kad jie paremti rankraštiniu ar ir kitokiais ne visada bepasiekiamais šaltiniais. Tuo dar pažymėtinas, pvz., nedidelis straipsnis Iš Vilniaus studentų darbu (Liudosji Valanda 1918 N 5). Tai ivairių Lietuvos ir Gudijos apskričių aprašymai, studentų 1825—1827 m. parengti, rodos, prof. J. Loboikai. Visa tai svarbu susidomėjimo lituanistiniai dalykais istorijoje: iš buvusių Vilniaus studentų tarpo išėjo nevienas Lietuvos kraštotyrininkas.

Straipsnis Iš pirmųjų Ant. Baranausko poezijos bandymų (Gairės 1923 N 2) paremtas nespausdintais Baranausko dienoraščiais ir ankstybosios poezijos rinkiniuose (Liudosji Valanda 1918) paskelbia iš Baranausko rankraščio 3 jo lietuviškus eiléraščius: Saula tekis ir 2 eiliuotus laiškus K. Kairiui.

Autorius stengiasi paprastai duoti ir platesnį visuomeninį kuriono asmens darbuotés ar šiaipau reiškinio foną. Antai, straipsnyje Žemaitis Pr. Semeta — Ad. Mickevičiaus bičiulis (XVII knygos mėgėjų metraštis I 1933) suglaustai nupiešia 1831 m. Lietuvos sukilimo eiga, Lietuvos emigrantų santykius su lenkais, savotišką jų lietuvišką separatizmą, ju rūpinimasis kelti Lietuvos varda ir ju istorinius raštus apie Lietuvą, ju ryšius su lietuvių kalba.

M. Biržiškos raštai pasižymi kruopščiu ir patikrintu medžiagos rinkimu. Ypač daug to kruopštumo recenzuoja rinkininį idėtuose straipsniuose apie ivairių prieškarinių laikraščių prasiplatinimą Lietuvoje ir apie lietuvių teatro statistiką.

Rinkinyje yra 39 dalykai. Be minėtųjų dar: S. Daukanto biblioteka, Apie Margirio žygio poema, Literatūra ir jos istorija aukštesniojoje mokykloje, Lietuvos Kultūros Akademijos steigimo reikalui, Liet. literatūros ist. egzaminu programos ir t. t. Gale pridėta I. Kisino sudaryta M. Biržiškos bibliografijos II dalis (1928—1938) — 6111 naujų pozicijų ir 29 pap.

V. Mc.

J. Stakauskas Lietuvių kalbos kelias į Žemaičių Kunigų Seminarija — Tiesos Kelias 1937 p. 281—287, 340—356, 442—451, 533—537, 592—598; 1938 p. 16—28.

Sioj savo studijėlėj, daugiausia remdamasis dokumentais, autorius stengiasi parodyti, kaip lietuviškasis homiletikos dėstymas bei su ją susijęs lietuvių kalbos mokymas buvo ilgainiui įvestas į Žemaičių kunigų seminarija. Kaip iš straipsnio matyti, rusų vyriausybė, ypač po sukilimui, kovodama su lenku itaka, rūpinosi ir seminarijoje kiek galima daugiau itakos laimėti rusų kalbai ir apskritai rusybei, užleisdama vietas ir lietuvių kalbai. Būtent, generalgubernatorius, tardamas lenkų kalbą esant svetimą Kauno gubernijai ir vyskupijai, 1866 II 10 raštu įsakė, kad klierikai Žemaičių seminarijoje būtų pratinami sakyti pamokslus „rusų ir žemaičių kalbomis“. Cia generalgub. remėsi seminarijų įstatymu, kuris leido kulinams sakyti pamokslus vietus kalbomis bei tarmėmis. Bet homiletika lietuviškai pradedama daug vėliau. Seminarijos vadovybės (M. Valančiaus) tada labiau palaikyta Petrapilio Dvasinės akademijos rektoriaus Holovinskio pusė, kuris 1845/6 m. buvo atsiuntęs seminarijai programą, kur buvo pasakyta, kad homiletika turi būti dėstoma lenkų kalba, nors vyskupijos administratorius J. K. Gintila siūlė seminarijos rektoriui M. Valančiui, kad būtų dėstoma žemaitiškai, ir praše Holovinskio leidimo, Gint-

tila nurodė, kad Žemaičių vyskupijoje mažiau lenkiškai tekalbama, negu Petrapily prancūziškai. Tik po pakartotinių rusų vyriausybės klausimų ir įsakymų, remdamasis Valančiaus įsakymu, 1870 XII 31 rektorius Račkauskis paliepia A. Baranauskui seminarijoje dėstyti homiletika „lietuviškai arba žemaitiškai“ (18 p.). Bet Baranauskas pradeda vėliau. Pamiatnyja knižki Kovenskoj gub. tvirtina ji pradėjus homiletika dėstyti 1875 m., bet iš tikrųjų oficialiniai dokumentai rodo, kad pradėta jau 1871 m.: iš Valančiaus rašto, 1871 XI 29 rašyto Kauno gubernatorui, matyt, kad A. Baranauskas dėsto moraline teologija, homiletika ir bažnytinė giedojima (19 p.). Iš to autorius nustato ir žymiai tikslėsne Baranausko lietuviškos homiletikos dėstymo pradžios data negu ligi šiol buvo žinoma, būtent, B. bus pradėjus ją dėstyti 1871 m. pradžioje, klierikams grizus iš atostogų (20 p.). Po Baranausko seminarijoje lietuviškai homiletika (ir prie to lietuvių kalba) dėstė A. Karosas (1883—1885), K. Jaunius (1885—1892), A. Povilantis (1892—1895), J. Dirgincius (1896—1898), P. Januševičius (1898—1919). Jaunius ir Januševičius (P. Gražbylio slap.) yra ir lietuvių kalbos gramatikas išleidė.

Vertingiausia Stakausko straipsny yra duotoji dokumentinė archyvu (vyskupo ir gubernatoriaus rašinės) medžiaga. Šitokiu straipsniu tikrai pozityviai prisedama prie dar toli gražu neišryškėjusios mūsų XIX a. istorijos nušvietimo. Nemažinant minimosios straipsnio vertės, vis dėlto nedera nutylėti ir tam tikru pastabu, kurios, sakyčiau, liečia jau antraeilius dalykus. Būtent pagrindinis autorius tikslas (kaip matyt iš straipsnio medžiagos) — oficialiniai, rašinės dokumentais nušvesti lietuvių kalbos keliai į Žemaičių kunigų seminariją — yra vykusiai siektas. Tačiau antriniai jo uždaviniai — bendrojo fono sudarymas, atskirų luomų ar asmenų pažiūros į lietuvybę ir, svarbiausia, į lietuvių kalba (kuriems jis pasinaudojo bendraisiais teigimais arba šiaip kuriuo spaudintu šaltiniu) — néra taip gerai atliki: čia autorius besama ar perdaug bendro arba nevisai tikslaus, ypač dėl nepasinaudojimo kai kuria net jau paskelbta medžiaga. Sakysime, būtų buvę galima aiškiau ir tiksliau atvaizduoti dvasininkų pažiūras į lietuvių kalba (bei lietuvybę), juos čia sugretinus su mūsų ano meto pasaulininku pažiūromis. Juk nevienas buvo nepatenkintas tokio Daukanto ar Ivinsko pastangomis kurti gryna lietuvių rašomają kalbą (plg. Liet. Tauta 1908 n. 274—276 ir kt.). Kad dvasininkų kartais turėta kita pažiūra į patriotu lietuvių kalbos grynimą ir tobulinimą, rodo ir kun. A. Pabrėžos dvilypiškumas: kaip žinome, jo tikybiniu raštų kalba pilna biaurių ano meto barbarizmu, o pasauliniuose raštuose jis stengiasi jų vengti, rašyti gryna lietuvių kalba; be to, pastarieji jo raštai ir kitokia jo rašyba išsisiskiria (žr. A. Salys Kretingos vienuolyno lietuviškieji rankraščiai — Švietimo Darbas 1927). Arba vėl. autorius, teisindamas Valančių, vienu metu labiau palaikiusi Holovinski ir lenkų kalbai seminarijoje suteikusi pirmenybę, pasitenkinā bendro pobūdžio pastaba, kad dėl to ne galima esą Valančiaus kaltinti prolenkiškumu. Šalia pasiremdamas beveik vienais tais T. Dobševičiaus atsiminimais (343-4 p.). Rodos, kad čia visai būtų tikė plačiau panagrinėti Valančiaus pažiūrą į lietuvių kalbą ir nepraeiti tylomis pro tokius dalykus, kaip Valančiaus nenoras susirašinėti lietuviškai su savo buv. mokiniu prof. A. Ugianskiu (plg. V. Maciūnas A. Uganskis — Židinys 1936 p. 522—523). Valančius jam atrašo lenkiškai, nors Uganskio, karšto lietuvių kalbos mylėtojo, kreiptasi lietuviškai. Tokią faktą čia nereikėjo aplieisti ne dėl to, kad jau tuo pačiu imtume

ką kaltinti ar smerkti, bet dėl to, kad juos reikia išaiškinti, bet ne užmesti; o čia tam irgi buvo vietas. Juoba, kad autorius kitame savo straipsnyje, apie Valančiaus laikų lietuviškajį darbą, ir vėl šio dalyko neliečia.

P. Jonikas

Antanas Rucevičius Kaip kovota dėl lietuviybės Užnemunėje. Prano Penčylos papasakojimas. — Lietuvos Aidas 1938 NN 177, 179, 181, 183, 185, 187, 189, 191, 193.

Tai A. Rucevičiaus suredaguoti Pr. Penčylos atsiminimai apie lietuviškajį veikimą Užnemunėje XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje. Autorius prisimena Artojų draugijos steigimą, kurios sumanytojai buvę P. Penčyla, A. Rucevičius ir Jonas Kidolis, ir gana beletristiškai papasakoja keletą epizodų iš kovų dėl lietuviybės: kaip gabenta knygos iš Prūsų, kaip naktimis lipinta atsišaukimai net ant sargybinio būdelės, susidūrimai su žandarais, ių papirkinėjimas, kratos, „Amerikos pirtyje“ vaidinimas ir t. t.

V. Mc.

Nežinomas 1831 m. sukilėlių atsišaukimas lietuvių kalba — Atheneum Kaunas 1938 IX t. 1 sas.

Tai vienintelis žinomas 1831 m. lietuviškai spausdintas atsišaukimas, raginąs Lietuvos žmones kovoti su rusais.¹ Jis rastas marijonų vienuolyne Bielanuose netoli Varšuvos. Tai 35×20 cm dydžio lapas, kurio vienoj pusėj išspausdintas lietuviškas tekstas, kitoj — lenkiškas. Pastaras yra ilgesnis už lietuviškajį. Be to, yra ir labai charakteringu turinio skirtumų. Lenkiškame tekste keliamas tik politinės laisvės idealas, o lietuviškame tekste ir socialinius reformus pažadais stengiamasi vilioti lietuvių liaudi sukiliaman: „Kauptiktay palykset Lankays, newayksczioset i laža teyp tankiey kāyp lig szioley be atsyduksiejma nurita lig wakara dyrbote; o dar Akonomay su botagu su byzunu jusu wysumet sergieje... nebuset muzykays kāyp jus wadyń Maskoley, yr niejokia ant sawęs neturiesete tayp sunkie jungą... turieset dang weltu iszkualu, mokisieties skaytity yr raszity, idant galetumet but walnays, ligieys...“ Kita vertus lietuviškame tekste nėra tokiai liaudžiai nieko nesakančiu literatūrinio pobūdžio kreipimusi: „Potomkowie Giedymina, Witolda i Jagiellów“ ir t. t.

V. Mc.

¹ Yra žinomas vysk. J. A. Giedraičio lenkiškas spausdintas atsišaukimas, kviečiąs sukiliaman. Labai galimas dalykas, kad buvo spausdintas ir lietuviškas jo vertimas.